

Класстан дашкаар немелде уран номчулгага ажык кичээл.

Школа: Кызылдын №2 ортумак школазы

Класс: 3 «г»

Эрттирген хуну: май 17-де 2019 чылда

Кичээлди эрттирген башкы: Ховалыг Элла Опей-ооловна, 1-ги категориянын башкызы.

Кичээлдин темазы: тоол «Уш чуул эртемниг оол»

Кичээлдин хевири: тоол кичээл, тоолду ойнап коргузери.

Сорулгазы:

Уругларнын дылын, чугаазын эки сайзырадыры-биле «Уш чуул эртемниг оол» деп тоолду сценага коргузери.

Ооренген темаларны катаптаары, бо ооренген темаларывысты кайы-хире шингээдиң алганын хынаары.

Шыдыраа оюнунун тоогузун эки билиндирери.

Шыдыраа оюнунга уругларнын сонуггалын бедидери.

Тыва чаагай чанчылдарга болгаш езулалдарга кижизидери.

Кичээлдин чорудуу:

Организастьыг кезээ:

-Экии уруглар!

-Бо хун бистин ажык кичээливиште аалчылар аалдап келген-дир, ынчангаш силерге бо келген башкыларны таныштырыптайн. Келген аалчыларывыска аас-кежикти ажыл – ижинге улуг – улуг чедииншкыннерни кузеп каалынар.

Бо хун бистин ооренген темавыс шыдыраа оюнунун тоогузу оон фигураларынын аттары, коштери мат салыры шыдыраа чемпионнарынын аттары. Ынчангаш бо ооренген темаларывысты катаптавышаан туннел кичээл кылдыр аалчыларга тоолду ойнап коргузуп бээр-дир бис, уруглар.

- Бо хун бистин кичээливис кандыг хевирге эртер – дир уруглар, кончуг дурген тыптаалынарам.

- «Уш чуул эртемниг оол» дээрге тоол-дур.

- Ынчангаш бистин кичээливистин хевири тоол кичээл. «Уш чуул эртемниг оол» - шын-дыр, эр-хейлер.

Шаанда бистин ада – огбелеривис тоолдарны ырлап ыдып чораан. Ынчангаш ада-огбелеривистин тоолдарны ырлап ыдып чораанын. Тоолдарны канчаар ыдып чораанын дыннадынар уруглар.

1. Шыдыраа оюну каяа тыптып келгенил, каш чылда? (Индияга, 570 чылда).
 2. Фигураларнын аттарын адаптаалынар, уруглар? (терге, теве, аът, мерзе, ноян, оолдар).
 3. Орустап аттарын адаптаалынар, уруглар? (Ладья, слон, конь, ферзь, король, пешка).
 4. Шыдырааны орустап очулдуарга чуу дээр ийик, бис? (Шахмат).
 5. Шахмат деп сос кандыг ийи состен тургустунганыл? (Шах и Мат).
- Шах дээрге король (персилернин дылы биле) азы ноян.
Мат дээрге умер (араб сос биле) азы олген дээни ол.
Ам фигураларнын коштерин Оскус-оолга ооредип каалынар, уруглар?
- а) Терге канчаар кожер? (Дорт)
 - б) Аът канчаар кожер? (азы «Г» деп ужук ышкаш)
 - в) Теве канчаар кожер? (Теве кыдыынче, азы орустап чугаалаарга диаганаль линияга халыыр)

г) Мерзе канчаар кожер? (терге ышкаш дорт, теве ышкаш кыдыынче кожер).
 - Ноян чангыс хана карактап кылаштаар.
 - Оолдар канчаар кылаштаарыл?
 Чуг-ле мурнунче, чиирде кыдыынче чиир. Артынче кошпес. Арткан фигуралар артынче, дедир кожуп болур. Оолдар оон оске кандыг кош кылырыл?
 - Оон оске кандыг коштер барыл?
 Рокировка деп кош бар. Коргузуптер. (Азы тывалаарга солуй салытынары).
 Короткая рокировка. (азы кыска рокировка)
 Длинная рокировка (азы узун рокировка).
 - Оолдар шолдун бир ужундан бир ужунга чеде бээрге кандыг фигура апаарыл?
 - Мерзе, терге, теве, аът.
 - Чуг-ле кандыг фигура апарбазыл?
 - Ноян.
 Шыдыраа оюнунун кол утказы чул?
 - Ноянны (хааны) matka олуртуру.
 Кым мурнай маты олуртуптар болдур, ол Кижиге уткан болур.
 Шыдыраа шолу кандыг хевирлиг-дир, уруглар? (Дорбелчин, квадрат)
 Шыдыраанын сагыыр дурумнерин база катаптаалынар.
 Туткан фигуразын кожер.
 Ойнаарынын мурнунда хол туттур, он соонда база.
 Шыдыраазын аайлап салыр.
 Уттуруп алгаш хорадавас.

Киржикчилери: Башкарыкчы – Иргит Милада
 Уш чуул эртемниг оол - кол рольда Монгуш Пурэв-Доржо
 Мал-маганы – уруглар, оолдар.
 Хаан – Чыдым Тамерлан
 Хааннын кадыны – Догбал Аймира
 Оолдун ачазы – Кужугет Сайын-Белек Николаевич, ада-ие.
 Арткан оореникчилер тоолда киржип турар.

Зал иштинде огнун чартык ханазын тургускаш, тыва улустун эдилеп чораан эдилелдери-биле дерип каастап каан. Уруглар ог иштинде сандайларда олурарлар. Тоол «Уш чуул эртемниг оол»

Башкарыкчы :Шыяан ам, бурунгунун мурнунда, буга-деге мыйызы буступ дужуп турар шагда, кырган ададыг, ужен шаа чылгылыг, инектиг, ошку-хойлуг оол чурттап чораан чувен иргин.Оолдун адазы кырааш, бурганнай берген чувен иргин. Бир-ле хун оол боданып ора чугаалап-тыр:

Оол: Ада-ием бар эвес, мындыг хой малды канчаар мен, оон орнунга уш чуул эртемге ооренип алыин.

Баш/чы: - дээш оол-даа мал-маганын суруп алгаш, чиге сонгу чукче чоруп-ла каан.

Мал-маган эдин турар хоглуг аялга-биле оол малын сургеш, залды бир долгандыр чоруур.

Баш/чы: Оол мал-маганын суруп алгаш, чоруп олурда, оруунга бир ог таваржып кээп-тир.

Огже кирип кээрге, хой-ле улус шыдыраалап олуруп-тур.

Оол: Амыр-ла бе?

Шыдыраачылар : Амыр-ла, амыр!

Шыдыраачы: Кайыыын ундун оглум, кайы чедерин ол, кандыг херектиг чор сен?

Оол: Чиге мурнуу чуктен ундум, ада-ием-даа чок бурганнаан, эр чангыс оол мен. Мени шыдыраалап ооредип каап корунер, орнунга ошкулеримни бээр мен.

Хоглуг аялга.

Оол шыдыраалап олурар улустун аразынга кады ойнап ооренип турарын коргузер.

Баш/чы: Оолду шыдыраачылар уш ай, уш хонук иштинде шыдыраага ойнап билир кылдыр ооредип каап-тыр эвеспе. Оол-даа шыдыраага ойнап ооренип алгаш, орнунга ошкулерин арттырып кааш, аалда улус-биле байырлашкаш, арткан мал-маганын айдап алгаш, чиге- сонгу чукче чоруп-ла каан.

Мал-маган эдип турар хоглуг аялга-биле оол малын сургеш, залды бир долгандыр чоруур.

Баш/чы: Ол-ла чоруп олурарга база-ла бир аал таваржып кээп-тир. Оол огже кирип кээрге, огде уш кижилби-шиди коргускен олурганнар. **Оол-даа бараалгааш, мендилешкеш, чугаалап-тыр:**

Оол: - Амыр-ла бе?

Илбичилер: Амыр-ла, амыр!

Илбичи: Кайыбын ундун оглум, кайы чедерин ол, кандыг херектиг чор сен?

Оол: Чиге мурнуу чуктен ундум, ада-ием-даа чок бурганнаан, эр чангыс оол мен. Мени илби-шидинерге оорелип каап корунер, орнунга инектеримни бээр мен.

Хоглуг аялга. Оол илбичилернин аразынга кады ойнап ооренип турарын коргузер.

Баш/чы: Оол-даа илби-шидиге ооренип алгаш, орнунга инектерин бергеш, аалда улус-биле байырлашкаш, арткан малын суруп алгаш, база-ла чиге сонгу чукче чоруп-ла каан-дыр эвеспе.

Мал-маган эдип турар хоглуг аялга-биле оол малын сургеш, залды бир долгандыр чоруур.

Баш/чы: Илби-шидиге ооренип алган оол малдарын суруп алгаш, чоруп олурарга база – ла бир ог таваржып кээп-тир. Оол огже кирип келирге, огде улус сан санап, маргышкан олуруп турган чувен иргин. Оол огде улус-биле мендилешкеш, чугаалап-тыр:

Оол: - Амыр-ла бе?

Огде улус: Амыр-ла, амыр!

Бирээзи: Кайыбын ундун оглум, кайы чедерин ол, кандыг херектиг чор сен?

Оол: Чиге мурнуу чуктен ундум, ада-ием-даа чок бурганнаан, эр чангыс оол мен. Мени илби-шидинерге оорелип каап корунер, орнунга чылгыларымны бээр мен.

Хоглуг аялга. Оол сан санап маргыжып турар улус аразынга кады ойнап ооренип турарын коргузер.

Баш/чы: Оолду аалда улус санга санап ооредип каап-тыр эвеспе. Оол-даа орнунга чылгыларын бергеш, Уш дугаар эртемге ооренип алган оол -даа орнунга чылгыларын бергеш, аалда улус-биле байырлашкаш, чоруп-ла каан.

Хоглуг аялга-биле залды бир долгандыр чоруур.

Баш/чы: Уш чуул эртемге ооренип алган оол-даа ол-ла чоруп олурарга, «Хааннын чарлыгы унген!» - деп чар дынналып-тыр.

«Чаа унген Чылан чылында Хааннын ак оонге Шагаа байырлалы болур. Оюн-тоглаа, шыдыраа, тевек дээш янзы-буру моорейлер болур! Шыдыраага хааны уткан кижил хааннын орнунга хаан болуп, ак оон ончу-хоренгизин алыр» - деп чарлыкты уш чуул эртемниг оол дыннап кааш, анаа барып бараалган коор дээш, хааннын аалынче улаштыр чоруп-ла каан. Хааннын ак оргээзинге кээрге шыдыраа моорейинге Хаанны уткан кижил-даа чок, хамык чонну Хаан боду удуп турар мындыг бооп-тур эвеспе Уш чуул эртемниг оол-даа Хаанга бараалгааш, Хаан-биле шыдыраалап ойнап-ла эгелээннер иргин. .Оюн орту кирип чорда, Хаан кадынын кыйгырып-тыр:

Хаан: Шыдыраага бодап херек, шырбанчыга маанай херек, шай-суксундан кудуп корем кадай.

Баш/чы: Кадын-даа шай-суксуннун кудуп, хундулеп турган чувен иргин. Уш чуул эртемниг оол канчангаш-ла коруп олуарга, Хааннын мурнунда угаан сергедир чаагай чемни салгаш, а оолдун мурнунда оо-хоралыг угаан суларадыр, карак шокараннадыр чемни салып каан бооп тур. Ол аразында ыт ээре бээрге хаан ону коруп олуар аразында оол ооренип алганы илби-шидизи-биле Хааннын чаагай чемин бодунче солуп каап-тыр эвеспе. Хаан болгаш оол-даа чемин чигеш, оюнун улаштыр ойнап-ла эгелээннер. Хаан: (баъжын туттунгаш) Канчап баарым ол, баъжым дескинип, карактарым шокараннаан-даа ышкаш.

Хаан олура – ла барып дужер.

Баш/чы: Оол-даа каш кошкеш-ле, Хааннын удуп каапкан иргин. Оол ооренип алганы уш чуул эртеми-биле Хааны шыдыраага уткаш, Хааннын орнунга Хаан болуп, ак оргээнин эргелиг ээзи бооп, оюн оя, чигин чире чурттап, улаштыр-ла Шагаа байырлалынче ойнап-хоглээринче чонну чалап- тыр эвеспе оо!!!

Уруглар Хааннын аалынга оюннарны уламчылаар.

Кичээливиске «Сылдысчыгаш» солуннун корреспондентизи Алдынай Саая база келгеш сонuurгап корген. Туннелинде Алдынай Саая «Сылдысчыгаш» солунга 2019 чылдын июньнун 26-да №26 (3460) деп тиражка Театр чылынга таварыштыр «Тоолду ойнап коргускен» деп эгени бижээн.